

Elinor Shaffer and Catherine Brown (eds.). *The Reception of George Eliot in Europe*. London – New York: Bloomsbury, 2016. pp. lvi + 453. ISBN 978-1-4411-9022-2

Преди няколко месеца се появи новият том от поредицата „Рецепцията на британски и ирландски автори в Европа“ (*The Reception of British and Irish Authors in Europe*). Посветен е на Джордж Елиът (*The Reception of George Eliot in Europe*). Редакторите продължават успешно вече над 10 години почина на проф. Волфганг Изер – един от инициаторите на този мащабен проект. Целта е да бъдат обхванати, обяснени и съпоставени общи и частни феномени, засягащи спецификата на рецепцията на значими творци. Във вече публикуваните отделни токове откриваме: Вирджиния Улф, Лорънс Стърн, Джеймс Джойс, лорд Байрон, Джонатан Суифт, У. Б. Йейтс, Хенри Джеймс, Джейн Остин, Пърси Биш Шели, С. Т. Колридж, Оскар Уайлд, Чарлс Дикенс и др. Основна задача е сравнителното описване и оценяване на приносното значение на авторите в рамките на национални култури и отделни европейски държави.

Настоящият том излиза под редакцията на проф. Елинор Шафър и д-р Катрин Браун, успели да привлекат плеяда от блестящи изследователи, допринесли за щедрите съдържателни граници на изданието. То приканва читателя да надзърне дори в самобитната скандинавска култура, както и в някои по-близки за нас, българите (от историко-литературна и политическа гледна точка), географски региони (Русия и Гърция). За отбелязване обаче е липсата на присъствие например на сръбска рецепция, която, както е известно, изпреварва, да речем, първото българско издание на преведено произведение на Джордж Елиът с почти век. Не е включена и рецепцията на Елиът в Португалия. Да приемем в духа на продуктивните разсъждения на Изер, че това е вид амбивалентно-креативна „дупка“ или „липса“ („gap“), която би могла да отвори текста към бъдещи дискусии и така да предостави възможност на реципиента да „удължи“ („to extend“) своя апарат на литературоведско самовъзприятие.

Все пак постиженията са повече от пропуските и в случая най-голямото за българския читател е именно в приноса на българската изследователка, чиито преводачески усилия и академични търсения,

свързани с Джордж Елиът, заслужено намират място в конкретното издание. Става въпрос за главата „**George Eliot in Bulgaria**“ (с. 285 – 302), написана от уважаваната колега **проф. д.ф.н. Весела Кацарова** – дългогодишен титуляр по английска литература на XIX и XX век в катедра „Англицистика и американистика“ на СУ „Св. Климент Охридски“. В България Джордж Елиът като че ли все още живее най-вече по страниците на конспектите по английска литература на XIX век (в дължителни и избираеми курсове за филолози англицисти). Иначе има едва три публикувани превода, като последните два са дело именно на проф. Кацарова: *The Mill on the Floss* („Воденицата на река Флос“, 1987), *Middlemarch* („Мидълмарч“, 2012 – с предговор от проф. Кацарова) и *Adam Bede* („Адам Бийд“, 2015 – също с предговор от проф. Кацарова). Наличната родна критика за Елиът е много ограничена (около десет заглавия – вж. с. 425). Трудът на проф. Кацарова в случая е фундаментален. Учудващ по думите на колегата е фактът, че например Чарлс Дикенс е почти изцяло преведен на български, при положение че Елиът е също толкова известна. Но това вероятно се дължи на нейната „респектираща ерудиция, на витиеватия ѝ стил и на стъписващия обем на произведенията ѝ“ („her formidable erudition, convoluted style and voluminous novels“, с. 285). Кацарова приветства първия превод на роман на Елиът („Воденицата на река Флос“, публикуван от издателство „Народна култура“ през 1987), направен от Илиана Сараулева, ала съвсем правилно отбелязва, че Сараулева допуска спонтанна контекстуална грешка. В традициите на патриархалния „вездесъщ повествовател“ в английския реалистичен роман на XIX век, тя очаквано облича разказвача в мъжки одежди (с. 287), при положение че по много показатели личи, че гласът е този на жена. Трябва да се има предвид и експлицитно биографичният елемент, свидетелстващ за авторовата идентичност. Приносно проф. Кацарова анализира подробния предговор към това издание на романа, написан от проф. Миглена Николчина („Трагика и тесногръдие“), която в седем постъпателни части успява да очертае митологичните, психологическите, етичните и метафизичните измерения на светогледа на Елиът. Най-същественото според Кацарова тук е именно поставянето на писателката в по-широкия контекст на западноевропейската философия, култура и литература (вж. с. 288). Приносът на самата Весела Кацарова е уникален, понеже е резултат от симбиоза между изследовател и преводач: Кацарова превежда два от романите на Елиът и така те стават част от професионалния ѝ път. Тя признава, че като преподавател по литература дълго време е усещала необходимостта от това

Елиът да се появи на български език и е знаела за предизвикателствата на нейния стил (дължина и структура на изреченията, рода на поведователя, архаичните думи и т.н. – вж. с. 289), който по уникален начин предава атмосферата на времето. В този смисъл споделеното от нея в това изследване за рецепцията на Джордж Елиът в България носи просветителския дух и загрижеността на учения, посветил себе си на изграждане на англицистиката в родината.

Броят се на пръсти българските проучвания върху Джордж Елиът. Най-целенасочено от тях е монографията на проф. Кацарова „Женската традиция в английската литература. Джордж Елиът, Вирджиния Улф, Дорис Лесинг“ (2009). В настоящата глава изследователката разказва за предизвикателствата на превода на „Адам Бийд“, при който основната опасност явно е била спонтанно залитане към пълна аклиматизация на чуждото към собственото с цел постигане на по-голяма яснота за българския читател (вж. с. 293, 298). Към романа Кацарова прилага предговор, целящ да ни ориентира за жанровата принадлежност на произведението, както и за историята на неговото сътворяване с оглед на съвременни феминистки схващания. Другите две значими изследвания върху Джордж Елиът в България, които уважително присъстват в настоящата тематична разработка на Кацарова, са тези на Дамянова и Хаджикосев. В дисертацията си *Detail in George Eliot's Novels* (1990) Пенка Дамянова, както проф. Кацарова отбелязва, уместно проследява развитието на Елиът от достоверно репродуциране на осезаеми аспекти на човешкото битие към остроумно и чувствително разкриване на индивидуалната човешка природа (вж. с. 295). През прочита на проф. Кацарова можем да се насладим и на щателния анализ на известния български компаративист проф. Симеон Хаджикосев (главата „Джордж Елиът“ в шестом том на неговата „Западноевропейска литература“ – „Големите английски реалисти от XIX век“, 2010 г.). Според Кацарова проф. Хаджикосев чертае траекторията на възприемането на творчеството на Елиът като част от реализма на XIX век; той успява да постави Елиът иновативно в български контекст и като сравнява моменти от романа ѝ „Ромола“ с някои от фейлетоните на Алеко Константинов (вж. с. 295 – 298). В заключение на това свое съдържано, но изключително интелигентно и просветляващо проучване Кацарова подборно ни запознава с целите и задачите на своята монография, свързала три английски писателки от три различни епохи (Елиът, Улф и Лесинг). Тук колегата се ръководи от стремеж да разкрие на читателите еднаквото у тези три майсторки на перото: жената творец, „промяната в ценнос-

тната система във времето, красотата на ежедневието, способността за емпатийно вглеждане, формиращото се женско усещане за идентичност и самопостигане“, и най-вече обясняване на „феминизирането на историята“ като сложно родово и понятийно поле (вж. с. 300 – 301).

Като цяло томът впечатлява с въвеждаща подробна и съпоставителна хронологична таблица (1819 – 2015), в която изпъкват връзките между биографията на писателката и появата, разпространението и предизвикателствата на присъствието ѝ в други европейски култури – първи издания на оригинален език, първи и последвали преводи и преиздания, първи стъпки на чуждоезична критика, отразяване на възприятието на Елиът от самите носители на английски език (също и театрални и филмови адаптации – вж. с. xxiv – lvi). Следва традиционният за поредицата увод (с. 1 – 12), в който Шафър и Браун обобщават благодарствено приноса на отделните автори, взели участие в съставянето на тома. Най-ласкаво редакторите се изказват за колегите от Германия, вероятно най-вече заради трайните връзки и сериозния интерес и познания на самата Елиът по отношение на немския език, литература и култура, с които тя остава свързана до края на творческия си живот и които предоставят богато преводно наследство. Следват 20 глави, подредени (някак озадачаващо) на принципите едновременно на географско и политическо „класифициране“ по държави. Така например стигаме до част III – „Източна Европа“, в която освен себе си (чрез труда на проф. Кацарова – глава 15) откриваме Русия (глави 13 и 14), Чешки земи („Czech Lands“ – глава 16), Полша (глава 17), Унгария (глава 18), Румъния (глава 19) и най-сетне Гърция (глава 20). Приложенията накрая (с. 375 – 435) библиография и именен показалец (с. 437 – 453) са безценен наръчник за бъдещи изследователи в областта на рецептивистиката и преводаческото дело.

Най-силно се оказва присъствието на Джордж Елиът в Германия, където още през 1858 г., с помощта на Джордж Хенри Люис – философ, литературен критик и партньор в живота на писателката – е сключен договор между английските ѝ издатели (Blackwood's и Williams & Norgate) и немския ѝ издател (Tauchnitz), поддръжник на идеята за популяризиране на английската класика сред немската читателска публика. Така през 1860 година е публикуван и първият преведен на немски роман на Елиът – „Адам Бийд“ (година преди това той се радва вече на преводи на датски и руски). Герлинде Рьодер-Болтън правилно обръща сериозно внимание на преводната практика, успехи, ерудиция и самовзискателност на самата Джордж Елиът („a linguistically competent, highly knowledgeable and conscientious translator herself“, с. 18). Това именно

превръща превода на романите ѝ специално на немски език в изключително трудно и отговорно начинание. Елиът, изглежда, е благодарна за нарастващата си популярност в Германия, чиито език и култура остават завинаги в сърцето на писателката и без съмнение намират израз в преводите ѝ на две значими немски творби, които повлияват на собственото ѝ разбиране за мястото на психиката в изграждането на повествованието в романа чрез избирателно прекрачване във вътрешния свят на героите (в посока „intrusive narration“). Става въпрос за *Das Leben Jesu* (*The Life of Jesus* – „Животът на Исус“) на Дейвид Фридрих Щраус, който Елиът превежда през 1846 г., и на *Das Wesen des Christentums* (*The Essence of Christianity* – „Същност на християнството“) на Лудвиг Фойербах, преведен от нея през 1854 г. В двете глави за рецепцията на Елиът в Германия колегите Рьодер-Болтън и Аника Бауц успешно обясняват връзката между психологизма в творбите на писателката, последователите на Гьоте и аналитичния ѝ дух (провокиран не на последно място и от традициите на Готхолд Ефраим Лесинг). Изнесени са интригуващи факти за немските литературни салони, където Елиът се предлага за четене и обсъждане през 19. век. Не е подминато и – по съвременните критерии – рейтингово проучване на авторката. В класация на най-четените тогава и зареждани в библиотеките в Германия английски автори на Елиът е отредено девето място (след Чарлс Дикенс, Антъни Тролъп, Шарлът Йънг и Уилки Колинс например – вж. с. 22 – 24). Успехът на Елиът в Германия се дължи до голяма степен и на поддържания от Джордж Хенри Люис интерес към немската литература, за която той пише критически статии (с. 29). Също и на близостта между народопсихологията на героите на Елиът (личности, чиято съдба е неотлъчно свързана с труда, земята, природата, колективното, старанието, ученето и дълга) и на героите от умозрителната немска литература. Аника Бауц представя Елиът във връзка с пазарните условия на книгоиздаване в Западна и в обединена Германия (1949 – 2013), като на с. 46 откриваме стълбчеста диаграма – категоричен индикатор за изпреварващите темпове на Източна Германия в периода 1949 – 1990 г. по отношение на издания и преиздания на преводи на романите на Елиът.

Друга култура, побързала да започне да усвоява Джордж Елиът, е холандската. Така колегата от Холандия Дидрик ван Вервен открива, че след публикуването на „Адам Бийд“ на холандски (1860), група актьори го поставят на сцена. Не закъсняват преводите на „Феликс Холт – Радикал“, „Мидълмарч“, „Даниел Деронда“ и други разкази и повести на Елиът, повечето от които за жалост са все още недостъпни освен в оригинал за българския читател например. Успешно е изолирана близостта

между „идеалистичния реализъм“ („idealist realism“) на Елиът и холандската народопсихология, като нарастващата популярност на писателката е обяснена и в логиката на утвърждаването на английския език като задължителен общообразователен предмет в училищата в Холандия в края на XIX век. Специалната подглава за връзките между творчеството на Барух Спиноза и Джордж Елиът (с. 89 – 91) утвърждава Холандия като самобитен център в областта на рецептивистиката в Европа.

Следва да се отбележи интригуващият принос на колегите от Швеция (Гит Пипинг и Катерине Далстрьом), които разкриват Джордж Елиът като пример за подражание на развиващата се особено от средата на XIX век женска шведска проза (с. 105). Още по-интересен е паралелът между спецификата на реализма в произведенията на известната шведска писателка Селма Лагерльоф и тази на романа на Джордж Елиът „Сайлс Марнър“. Както и в повечето останали глави в тома, тук също контекстуализацията на Елиът тече в съпоставка с рецепцията на други значими викториански писатели, като Дикенс и Текери, намерили място в съзнанието на читателите на различни национални култури в Европа. По-трудно Елиът явно си проправя път в Дания. Тук според Еббе Клитгард сравнително навременните преводи на нейни романи – още през 19. век – се разминават с критическия интерес, появил се по-осезаемо едва през 80-те години на 20. век (вж. с. 120 – 133). А Мари Недреготен Сьорбьо впечатляващо задълбочено успява да очертае социо-политическите измерения на присъствието на Елиът в Норвегия, като фактите тук ѝ подсказват възможност за периодизиране на рецепцията на писателката във връзка със значими феномени, като например Първата световна война. Освен че напластява интереса по избрани години, Сьорбьо загатва трайното присъствие на Елиът като част от пост-модернизма в норвежката култура (вж. с. 143 – 147).

Според Ален Жумо двете световни войни като че ли рамкират конципирането на присъствието на писателката и във френската култура. Тук изпъкват и любопитни частни тематични разклонения, разкриващи контекстуални връзки между Елиът и противоположниците на шокиращия натурализъм на Зола (по мнението на Фердинанд Брюнетер – вж. с. 159), а в по-близко до нас време – и между Елиът и френския женски литературен канон в лицето на Симон дьо Бовоар. Бовоар явно попада на Елиът в детството си и по-късно предава интереса си към великата английска писателка и на партньора си, Жан-Пол Сартър (вж. с. 157 – 163). Въпреки че на италианските читатели Елиът е позната още от самото начало, до момента все още липсва какъвто и да било монографски труд върху творчеството ѝ, както свидетелства за това

Мария-Луиза Бинями. Това вероятно се дължи на виждането на италианците за идиосинкратичната психология и житейска философия на героите на Елиът, които остават някак неразбрани за местния читател, за разлика от притегателните със своята универсална емпатийност романи на Дикенс например (вж. с. 167, 171, 173). Следват две отделни глави върху рецепцията на романа „Ромола“ (*Romola*, 1862 – 1863) в Италия. Първата е от Франко Маручи, втората – от Франческа Булиани. Маручи разглежда изследвания върху Елиът, които обобщават вкоренеността на писателката в пост-Уърдсуърдовата викторианска демократична Англия (с. 180), както и разнообразни жанрови преводачески преправки на романа през XX век (с. 182 – 183). Булиани постига по-политизирано схващане за присъствието на Елиът в периода 1863 – 1924 г., като тя основно се спира върху интереса на самата Елиът към италианската култура, както и върху познанството между Джордж Хенри Люис, Джордж Елиът и италиански активисти и радетели за обединяването на Италия, като Джузепе Мацини. Очертани са и допирни точки между идеологическата ориентация на Елиът и Джузепе Гарибалди в контекста на демократичната англо-флорентинска култура на 19. век (вж. с. 184 – 208). Прегледното (по преводи на отделни романи, периоди, критически изследвания) проучване на Мария Лоренцо-Модия отчита любознателността и обширните познания на Елиът по испанска литература. Сред предпочитаните автори още от младежките ѝ години се нареждат писатели като Сервантес, а по-късно и известни драматурзи като Лопе де Вега и Калдерон. Пътуванията ѝ до Испания, тежнеенето ѝ към испанския театър, към образа на пътуващия творец и самотник, както и към романтичното присъствие на циганката залягат в основата на поемата на Елиът *The Spanish Gypsy* (1864 – 1868). В отделна глава е представена Елиът в Каталония. Тук съавторството между Жаклин Хъртли и Марта Ортега Саес проследява успешното и ранно (от 1884 г. насам) проникване на писателката в сърцата на свободолюбивите каталонци, като за пример е избрана преводната рецепция на романа „Мидълмарч“ през погледа на Вирджиния Улф (вж. с. 247). По-нататъшната съдба на творбите на Елиът в Каталония е видяна през призмата на критическите паратекстове (по Жанет) към издадени преводи на нейни произведения, например във връзка с английския женски готически роман (Мери Шели и Мери Елизабет Брадън – вж. с. 253).

Някак предвидимо рецепцията на Джордж Елиът в Русия откриваме в две глави, които обвързват присъствието на писателката с три основни периода на превод и критическо възприятие съобразно с поли-

тически събития в руската история. Първата глава, написана от проф. Борис Проскурнин, разглежда навлизането на Елиът в Русия чрез преводи (през 50-те години на 19. век – до 1917 година), като специално внимание е обърнато на релевантни канонични изследвания (напр. това на проф. Валентина Ивашева, „Английский реалистический роман XIX века в его современном звучании“, 1974 г.). Не са подминати и частни интеркултурни феномени, най-любопитни сред които са споделените за писателката мисли и наблюдения от Лев Николаевич Толстой (в неговите дневници), Иван Гончаров и Николай Чернишевски (вж. с. 262 – 263). Други щрихи на изследването на Проскурнин са руските ранни тематични разработки върху юдаизма и робството (които свързват Джордж Елиът, Готхолд Ефраим Лесинг и Хариет Бийчър Стоу). Научаваме и за преводната рецепция на Елиът в логиката на наследството на Иван Сергеевич Тургенев и темата за идеализирането на обикновения човек и вграждането в романа на сложна етическа и психологическа система от виждания на героите (вж. с. 269, 273). Наталия Горбунова продължава споделеното от Проскурнин и набелязва някои важни етапни прозрения (отнасящи се за периода 1917 – 2014 г.) при възприятието на Елиът от страна на руския професионален читател (Ровда, Аникст, Ю. Андреева, Н. Некрасов, Т. Селитрина, Н. Шамина и т.н.). Макар и съдържани в своя обем, тези две глави (с. 261 – 284) се идентифицират не само с изобилния материал по темата за преводната и критическата рецепция на Джордж Елиът в Русия, но и – за разлика от почти всички останали глави в този том – със завиден литературнотеоретичен фундамент, което личи в приложената съответно библиография.

Зденек Беран успешно подрежда етапите на узряване на чешките и словашките читатели на Джордж Елиът. Един от първите такива се оказва поетът символист, мистик и философ Отокар Бржезина. И все пак за тези две нации Елиът задълго се задържа в ръцете на специалисти, като значително по-бавно си проправя път към „редовия“ интерпретатор (вж. с. 303 – 317). Специално внимание Беран оръща на образа на Прага като център на мистицизма в спомените на писателката, намерили място в изграждането на еврейското присъствие в романа ѝ „Даниел Деронда“ (1876). Полската изследователка Илона Добошевич разглежда сравнително навременните преводи на Елиът на полски език и проследява постепенното, макар и все пак по-камерно утвърждаване на Елиът наред с други значими английски писатели от 19. век като Джейн Остин, Уолтър Скот, Чарлс Дикенс и Уилям Текери. Тя признава трудностите на предаването на английските имена на хора и топоними на полски заради разликата по показа-

теля аналитизъм/синтетизъм между двата езика. Самата Добошевич е автор и на първата и оказва се, единствена до момента монография в Полша за Елиът (*Ambivalent Feminism: Marriage and Women's Social Roles in George Eliot's Works*, 2003, с. 333 – 334). Унгарският изследовател Михай Сегеди-Масак потвърждава споделеното от Добошевич: налице са предизвикателства, осуетяващи безпроблемното предаване на английските имена от романите на Елиът в превод. Факт, който обаче се компенсира от рано достигналите до унгарската аудитория идеи на писателката (първият преведен роман е от 1861 – 1862 г. – „Адам Бийд“), макар и все пак в своя ранен стадий претърпели някои съществени промени – пропуски от културно-контекстуално естество, а впоследствие подложени и на марксистки разбирания за реализъм (вж. с. 338 – 339, 347). Проф. Адина Чугуреану очертава широките граници на проникването (от 1884 г. насам) на Елиът в румънската култура като част от безпрецедентно нарастващия интерес на наскоро освободилия се от османско владичество народ към западноевропейската литература на 19. век (Балзак, Флобер, Мериме, Жорж Санд). Според Чугуреану Румъния познава в превод пет от романите на Елиът, но затова пък бележи стъпаловидно растящ интерес в областта на научните изследвания, посветени на писателката (от края на 20. век насам – вж. с. 349, 353, 360 – 361). За Гърция Джордж Елиът присъства в преводната и критическата литература спорадично чак до 80-те години на 20. век, въпреки че навлиза в гръцката култура сравнително рано – в края на 19. век. Георгия Фарину-Маламатари уместно отбелязва първоначалното влияние на френскоезична критика върху рецепцията на Елиът (най-често сравнявана с Жорж Санд; вж. с. 362 – 374). На гръцки са преведени осем нейни произведения, някои от които повече от веднъж и със съществено времево отстояние.

Без съмнение настоящият том е задължително четиво за специалисти англицисти, а и за всички, които не се боят да надзърнат в себе си чрез чуждото и така да получат шанс да разберат и чуждо, и свое – посредством интерпретацията. Интерпретацията ни кара да преживеем повече от една съдба чрез боравене с повече от един език и обръщане на погледа към различни географски ширини и литературни епохи. Така четенето като житейски опит се напластява, усложнява, но и обогатява чрез преводача като звено, обуславящо непрестанното ставане на текста.

Яна Роуланд